

(hasonló esetek: *Káta* : *Gáta*, *Körmend* : *Gyrment* stb.); azután a német nyelv sajátosságának megfelelően *ing* végződésel látták el (*Csepreg* : *Tschäpřing*). Így lett volna tehát a magyar *Küszög* név német változata *Guesing*, *Guessing*, azaz *Güssing*. De ez nem felel meg a valóságnak, mert *Köszeg* jóval fiatalabb település, mint *Güssing* (Németújvár).

Szerintem mind a kettő az ősi *Küszin* vagy *Küszén* földrajzi, illetőleg családnévből származott. Mégpedig úgy, hogy a német ajkú lakosság a *Küszin* nevet *g*-vel ejtette és írta. Erre vannak adataink. Az alapító oklevélben ez van: *Guizin*, *Guzyn* (vö.: WERTNER, A *Güssingiek*: Száz. 1895: 43; PÓR: Száz. 1903: 476). Mivel a német helységnevek között gyakori az *ing* végű, ehhez is hamarosan hozzátapadt a *g* hang. Így lett *Küszin*-ből *Güsing*, illetőleg *Güssing*. Ezt a nyelvi folyamatot másutt KARÁCSONYI is elfogadta, mert így ír: „Igaz, hogy Németújvár német neve: *Güssing* a *Küszin* vagy *Küszén* szóból alakult” (Száz. 1903: 372). Arra azonban nem gondolt, hogy a magyar nyelvű lakosság ajkán ugyanabból a *Küszin*, illetőleg *Küszén* szóból alakult ki a *Köszeg* név is. Valószínűleg két fejlődési szakaszban. Az első 1157-től a század végéig tartott. Ekkor a Volfer eredeti birtokain élő magyar jobbágyok a település nevének *Küszin* ~ *Küszén* formáját keverték a németben lett *Küssing* formával. *Küszin* helyett így minden bizonnyal *Küssing*-et ejtettek, és ebből lett – még mindig az eredeti birtokkörnyezetben – az orrhang kiesése után *Küszig*. Közben III. Béla (1172–1196.) elvette Volfer családjától *Küszint*. Az utódoknak más családi fészkek után kellett nézniük. Választásuk a mai *Köszeg* területére esett. Természetesnek tűnik fel, hogy a családhoz tartozó kíséret és az egyre szaporodó magyar lakosság ennek az új településnek *Küssing*, illetőleg *Küszig* nevet adott, hiszen a *Küszini* család leszármazottai költöztek bele, és az ősi fészkek mintájára készült alsó és felső várral (CHERNEL i. m. II, 3).

Köszeg nevének második fejlődési szakasza a tatárjárás után következett be. Ekkor már a magyar nyelvben az *i* hang váltakozott az *ü*-vel. Érthető tehát, hogy a város nevére vonatkozó első adatokban szintén az *i* és az *ü* hang viszi a vezetőszerepet. Például: 1248: „Castrum *Kuszugh*”; 1263: „Novum castrum *Kyzug*”; 1277: „castrum *Kuzyg*, *Kuzig*”; stb. Viszont az Árpád-kor után, amikor az *ü* hangból *ö* ~ *ë* fejlődött, *Köszeg* nevében is feltűnik ez a két új hang. Íme néhány adat: 1370, 1432 stb.: *Kewzeg(h)*; 1459: *Kewzewg*; 1490: „civitas *Kewzeg* cum castro”; stb. (CSÁNKI II, 714–5, 724–5).

7. A felsorolt történelmi és nyelvészeti bizonyítékok alapján nyilvánvaló, hogy *Köszeg* városának magyar neve: a *Köszeg* nem összetett szó. Nem a *kő* és a *szeg*, *szeglet* főnév kapcsolatából keletkezett, ahogyan CHERNEL és WITTINGER gondolta, hanem szabályszerű nyelvi fejlődés eredménye a Volfer családnak lakóhelyet nyújtó hegynek régi magyar nevéből: *Küszin*-ből, ahogyan azt SCHWARTZ ELEMÉR feltételezte. Ezenkívül nyilvánvaló az is, hogy névadói magyar emberek voltak a XIII. század elején. A németek tőlük függetlenül nevezték el *Güns*-nek. Ennek eredete, valamint a „castellum Guntionis” helyének meghatározása azonban továbbra is a megoldatlan feladatok közé tartozik.

VAS JÓZSEF

NYELVMŰVELÉS

A régi magyar családnevek helyesírása

I.

A magyar helyesírás korszerűsítésének, tökéletesítésének az ügye, szilárdabb tudományos alapokra való helyezése nagy léptekkel haladt előre az utolsó másfél évtizedben. Ennek a szorgos munkának külön érdeme, hogy a helyesírás szabályozóinak s álta-

lában a nyelvészeknek a figyelme eddig szokatlan mértékben terjedt ki a tulajdonnevek írására is. De míg az idegen tulajdonnevek, az intézmények nevei s a földrajzi nevek kérdésében alapos vizsgálatokra s az illetékes szakemberek (pl. földrajztudósok) részvételével rendezett vitákra került sor, s ezek eredményeként többé-kevésbé megnyugtató megoldások születtek, addig a régi magyar családnevek az új helyesírás mostohagyermekai maradtak. Velük kapcsolatban érdemleges tájékoztatást, szabályozást a helyesírási szabályzat új, 10. kiadása sem tartalmaz, s bár a hozzá csatolt szójegyzék, valamint a Helyesírási Tanácsadó Szótár magába foglal bizonyos számú, történeti jelentőségű régi magyar családnevet, ezek száma elégtelen, előírt ortográfiájuk jogossága pedig gyakran vitatható. A „Helyesírásunk időszzerű kérdései” (NytudÉrt. 9. sz.) című kitűnő tanulmánygyűjteményben is hiába keressük a kérdés behatóbb tárgyalását, — csupán FÁBIÁN PÁL szentel rá két bekezdést (79—80. l.) a tulajdonnevek írása kapcsán. Bár FÁBIÁN „egyes esetek”-re nézve kilátásba helyezi, hogy a jövőben „újabb kutatások indokolttá, a körülmények pedig lehetővé” tehetik a ma szokásos írásmód megváltoztatását, állásfoglalása mégis a probléma alaposabb vizsgálatáról való lemondást tükrözi. Sőt, a jeles ortográfus sorai kissé azt a benyomást is keltik, mintha a jelenlegi állapot nagyjából elfogadható volna, és részletesebb szabályozást nem is kívánna. Ez a vélemény nyelvészeink körében általános lehet, mert azóta sem akadtak törekvések a régi magyar családnevek tanulmányozására és ma használandó alakjuk meghatározására. A Magyar Nyelv hasábjain olvasható *Károlyi—Károli* vita az egyedüli kivétel, de ezt sem nyelvész, hanem egyház-történész kezdeményezte.

Igazságtalanság volna azonban csupán a nyelvtudomány képviselőit vádolni mulasztással. Talán még nagyobb a történészek és irodalomtörténészek felelőssége, akik mindennapi munkájukban állandóan szembetalálkoznak neves régi személyiségek vitatott névalakjaival, de csak ritkán veszik a fáradságot a helyes írásmód tudományosan megalapozott eldöntésére. A dicséretes kivételek közt említhetjük WALDAFFEL JÓZSEFnek *Balassi* névvel kapcsolatos vizsgálatait (MNy. XXV, 213—4), TOLNAI GÁBORNak *Tótfalusi Kis Miklós* igazi névalakjára vonatkozó perdöntő észrevételeit (Irodalmi Újság 1953. 3. sz.), valamint HERPEI JÁNOSnak és BÁN IMRÉnek *Apácai Csere János* névváltozatait elemző kutatásait (BÁN IMRE, *Apácai Csere János*. Bp., 1958. 25—7). Mindez azonban édeskevés a tisztázatlan esetek nagy számához képest. Erről meggyőzően tanúsodik az a sok eltérés, amely a párhuzamosan készült és közel egy időben megjelent „Magyar irodalmi lexikon”, illetőleg „A magyar irodalom története” című hat kötetes kézikönyv névhasználatára között megfigyelhető. A Lexikonban például az *Alvinczi*, *Apácai Csere*, *Ecsedi Báthori*, *Esterházy*, *Károli*, *Szenczi Molnár*, *Werbőczy* alakokat olvassuk, míg a Kézikönyvben *Alvinczi*, *Apácai Csere*, *Ecsedi Báthory*, *Eszterházy*, *Kárcllyi*, *Szenci Molnár*, *Werbőczy* áll. Természetesen bölcsőbb lett volna ezekre a problémákra már korábban, a hosszú időre alapvető segédkönyvként, kézikönyvként szolgáló művek megjelenése előtt felhívni a figyelmet. De ha ezt el is mulasztottuk, legalább most igyekezzünk egységes álláspontot kialakítani, annál is inkább, mert az elkövetkező években további nagy összefoglaló munkák fognak elkészülni (pl. a magyar irodalomtörténet nagy bibliográfiája; a tíz kötetes magyar történeti kézikönyv stb.), s legalább ezek igazodhassanak már a családnevek írását körültekintően szabályozó elvekhez. A jelentős történeti személyek, tudósok, írók stb. nevének egységes írásmódja tudományos, kulturális és pedagógiai szempontból egyaránt elemi fontosságú; ezt — azt hiszem — felesleges is bizonygatni.

A kérdés rendezése érdekében mindenekelőtt bizonyos elvi kérdéseket kellene tisztázni. FÁBIÁN helyesen mutat rá említett cikkében arra, hogy „igen nehéz és sokszor meddő” munka lenne minden egyes személy családneve esetében az alakváltozatokat felkutatni, s azután a „helyes” formát kiválasztani. Ezt a munkát esetenként az illető

írók, történeti személyiségek monográfusainak kell elvégezniük; ahhoz azonban, hogy ezt megtehessek, bizonyos általános elveket, szabályokat kell szem előtt tartaniuk. Ez utóbbiaknak a kidolgozása viszont — az érintett szakemberek bevonásával — már vitathatatlanul nyelvészeti feladat. Ilyen elvek hiányában az egyes esetekben hozott döntések következetlenek és ellentmondók lesznek, az esetleges viták pedig eldöntetlenek maradnak, amint azt a *Károlyi—Károli* név körüli polémia is mutatja.

ERDŐS KÁROLY több cikkében (MNY. LVII, 214—5; RefEgyh. 1965: 12—3; MNY. LXI, 209) bizonyítja, hogy a bibliafordító *li* végződéssel írta nevét (amit egyébként soha senki se vitatott), s minthogy véleménye szerint „mindenkinek a nevét úgy kell írni, ahogy ő írta”, lándzsát tör a *Károli* írásmód mellett. Eljárása persze következtelen, hisz a gönci prédikátor *Caroli*-nak írta a nevét, s ezért kénytelen ERDŐS a hagyományra hivatkozni, vagyis arra, hogy Tótfalusi Kis Miklós óta a protestáns biblia-kiadásokon a legutóbbi évekig mindig a *Károli* névalak állott. ERDŐS álláspontját vitatva LADÓ JÁNOS (MNY. LX, 363) viszont amellett érvel, hogy a név már a XVI. században is *Károlyi*-nak hangzott, s mivel álláspontja szerint a név mai írásmódjának az egykori ejtést kell tükröznie, a *Károlyi* alak helyességét hangsúlyozza. Íme, ebben az egyetlen esetben is három eltérő elv küzd egymással, s máig sincs eldöntve, hogy vajon: a) a név viselője által használt írásmódot (*Caroli*); b) a később modernizált, s azután a hagyományban megrögződött formát (*Károli*); vagy pedig c) az egykori ejtést tükröző alakot (*Károlyi*) kell-e előnyben részesíteniük.

Nagyon tanulságos, hogy az idézett vitában a *Caroli* változatnak, vagyis a név viselője által következetesen használt formának nem akadt védője. Pedig FÁBIÁN többször említett tanulmányában alapelvként szögezi le: „Az új szabályzat természetesen fenntartotta azt a régi szabályt, . . . hogy tudniillik a családnevek írásában meg kell tartani a régies helyesírást, s általában a név viselője által használt formát kell követnünk.” S bár a továbbiakban a szerző — a *Zrínyi, Rákóczi* írásmódra hivatkozva — kiemeli, hogy „főképp a múlt században. . . több történeti személyünk nevének írását korszerűsítették”, amin ma már nem volna célszerű változtatni, mégis azt a látszatot kelti, mintha az eredeti névalak használata lenne az uralkodó, ez volna ma az általános elv és gyakorlat. Ezzel szemben ez a VERSEGHY óta érvényben levő szabály csupán a XVIII. század vége, illetőleg a XIX. század eleje óta használatos családnevek tekintetében érvényesült következetesen. A XVI—XVIII. századi nevekre vonatkozóan ugyanis az eredeti írásmód elve a nevek nagy részében sohasem érvényesült, ma sem érvényesül, sőt sok esetben nem is érvényesíthető. (A középkori neveket, minthogy a családnevek akkor még nem állandósultak, fejtegetéseimben figyelmen kívül hagyom.)

II.

Az alábbiakban most megkísérlem előadni — vitaindítónak szánt — javaslataimat, kiindulva azokból a tipikus esetekből, melyekkel munkám során minduntalan találkoztam.

I. Számos történeti nevezetességű család idők folyamán megváltoztatta, többnyire korszerűsítette nevének írását. Mivel gyakran zavart okoz, ha egyazon család tagjainak a nevét különböző formában írjuk, célszerűnek látszik visszamenőleg is az újabb s a mai helyesíráshoz közelebb álló változatot használni. A Széchényi-család hatalmát megalapozó XVII. századi György érsek nevét például *Szécheny* helyett *Széchenyi*-nek írhatnók; megállapodhatnánk az *Eszterházy* írásmód mellett is, az eredeti *Esterházy*-val szemben. Az újabb forma a név eredeti ejtését is hívebben tükrözi, általánossá tétele tehát ezért is kívánatos. Viszont olyan esetekben, amikor a családnevek nemcsak az írásmódja, hanem a hangalakja is megváltozott, a későbbi változat egységessé tétele már nem engedhető meg.

Így a *Balassa* család XVI. századi tagjainak, köztük a költőnek a nevét ezután is *Balassi*-nak helyes írni.

2. A *Balassa* mellett a *Balassi* forma megtartását tehát nem azért tartom elsősorban fontosnak, mert a XVI. században a név viselői többnyire ezt használták, hanem mert a név így is hangzott. Az eredeti írásmód megőrzésénél sokkal lényegesebb ugyanis a régi családnevek hangalakjának a megtartása, illetőleg ez utóbbinak a mai helyesírás által való kifejezésre juttatása. Első útleírásunk neves szerzője, Szepesi *Csombor* Márton például *Czombor*-nak írta nevét: ha ma is érvényesülne a név viselője által használt írásmód, akkor a nevet *combor*-nak olvasná mindenki, illetőleg külön tanítani kellene a helyes kiejtést. Aminthogy a XVII. század elején működő *Pécseli* Király Imre nevét a legutóbbi időkig *pécseli*-nek mondtuk a költő által használt *Péczeli* alak következtében. Ez a példa jól mutatja, hogy az eredeti helyesírás korszerűsítése gyakran a helyes nyelvi alak megtartásának nélkülözhetetlen feltétele. Ez a szempont perdöntő lehet a *Károli*–*Károlyi* vitában is. A hagyományos *Károli* írásmód, amely – mint láttuk – sem a bibliafordító írásmódjával, sem a mai helyesírással nem egyezik, nem biztosítja ugyanis a név helyes ejtését. *Károli*-t olvasva már a múltban is egyre többen mondtak *károli*-t, s ez a hibás ejtés a jövőben még inkább elterjedne. A *Károlyi* alak tehát nem alaptalan modernizálást jelent, hanem a név eredeti hangalakjának a megőrzését biztosítja. A *Károli* forma védőinek egyébként, ha következetesek akarnak lenni, követelniük kellene a *Zrínyi* alak helyett az eredeti *Zrini*-nek a visszaállítását is, minthogy a nevezetes család tagjai kivétel nélkül így írták nevüket. S ha a *Károli* alak mellett érvnek tekinthető, hogy a biblia címlapján évszázadokig ez a forma szerepelt, akkor a *Zrini* írásmód mellett is felhozható, hogy a „Szigeti veszedelem”-ben mindmáig így olvasható e név. Sőt, ehhez a jövőbeni kiadások is – ha csak nem torzítják el a szöveget – kénytelenek lesznek ragaszkodni, mert az eposz számos sorában ritmikai képtelenségre vezetne a *Zrínyi* alak beiktatása. Az eposz III. énekének ebben a sorában: „Én Zrini Miklósnak fő embere vagyok” (94,2) a szép choriambikus lejtés például teljesen eltűnnék, ha a *Zrini*-t *Zrínyi*-vel helyettesítenők. A Zrínyiek ugyanis nemcsak írták *Zrini*-nek (s olykor *Zreni*-nek) nevüket, degy is ejtették azt, rövid magánhangzóval és palatalizálás nélkül. A magyar *Zrini* nevet ugyanis éppúgy mint a horvát *Zrinski*-t, a német *Serin*-t és az olasz *Sdrin*-t a család ősi várának, *Zrín*-nek a nevéből képezték. Ezek után joggal felmerülhet a kérdés, hogy ha a régi családneveknél elsősorban az eredeti ejtést kell megőrizni, akkor fenntartható-e egyáltalán a *Zrínyi* névalak használata. Úgy gondolom, hogy ebben az esetben megokolható a kivétel alkalmazása. Feltehető ugyanis, hogy a horvát eredetű család horvátból képzett nevét már a kortárs-magyarok is a magyarosabb *zrínyi* vagy *zrényi* formában ejtették. A kérdés természetesen még tanulmányozásra vár, de megemlíthetem, hogy a XVIII. század eleji „Szentsei daloskönyv”-ben, s még hozzá egy 1664-ből származó éneknek (Bánatimnak örvényében . . .) a szövegében már felbukkan a *Zrényi* alak.

3. Nyelvérzékünk megszokta, hogy a családnevekben gyakran *y*-t találunk *i*, *cz*-t *c*, *gh*-t *g*, *th*-t *t* helyett, és senkinek sem okoz nehézséget a *Kazinczy*, *Tóth*, *Balogh* típusú nevek helyes kiejtése. Ezzel szemben a *Thewrewk* és a *Chazar* név, sőt iskolázatlan embe- reknél még az *Fővös* is már félreértések, tévedések forrása lehet. Ennek ismeretében az újabbkori családnevekben már szokatlan vagy teljesen ismeretlen hangjelöléseket a régi nevekből is ajánlatos kiküszöbölni, – amennyiben ez eddig nem történt még meg. A legtöbb esetben ugyanis a helyesírás fejlődése már régesrégén kiiktatta a teljesen korszerűtlené vált betűhasználatot. Senkinek sem jutna már eszébe a Szent Pál leveleit fordító *Komjáthy* Benedek nevét az eredeti *Comyathy* formában leírni, vagy Miskolci *Csulyak* Istvánét az általa használt *Chuliak* alakban idézni. A Hármaskönyv megalkotójának a nevét az utóbbi félszázadban egyaránt írták *Werbőczy*, *Werbőczi* vagy *Verbőczi* változatban, de az egyedül hiteles *Werbewczy* alak felújítására senki sem gondolt. (A Tripartitum

eredeti kiadásában *Stephanus de Werbewcz* néven, az 1565. évi első magyar nyelvű kiadás élén pedig *Werbewczy István*-ként szerepel.) Ugyanígy az 1700 körüli évek derék nyelvészének a nevét is helyes lenne végérvényesen *Csécsei János* formában írni, az eredeti, de ma már riasztónak tűnő *Tsétsi* írásmód mellőzésével. Ezek a példák mindenesetre jól mutatják, mennyire téves azt feltételezni, hogy régi családneveink mai helyesírása általában a nevek viselőinek írásmódját őrzi.

4. Az eddig említett esetekben a régi családnevek helyesírásának modernizálása nemcsak megokolt, de szükséges is, sőt a korszerűsítés jórészt már visszavonhatatlanul végbe is ment. Ha azonban nincs szó sem az érintett család újabb névírasi gyakorlatáról, sem az eredeti ejtés biztosításáról, sem pedig az olvasást és érthetőséget zavaró jelölések kiküszöböléséről, akkor véleményem szerint nincs ok további modernizálásra. Ha a *Comyathy* alakot joggal mellőzzük is, azt már semmi sem indokolja, hogy *Komjáthy* helyett — amint az újabban szokásos — *Komjáti*-t írjunk. Ugyanígy helytelen a *Pesti Gábor* írásmód is, hiszen műveinek címlapján a kiváló erasmista mindig *Pesthi*-ként szerepel, ami ma is érthető, s ma sem szokatlan. S ha a Hármaskönyv írójának nevéből — helyesen — ki is küszöböljük az *ö* hang archaikus *ew* jelölését, semmi okunk sincs a szókezdő *W*-t *V*-re, a szóvégi *y*-t pedig *i*-re változtatni. Különösen a szóvégi *y*-ok újabban szokásos megváltoztatását tartom merőben indokolatlannak és történetietlennek. *Bocskay* István fejedelem s később is családjának minden tagja, kivétel nélkül *y*-nal írta nevét, s ezt történetírásunk is tiszteletben tartotta egészen BENDA KÁLMÁN kitűnő monográfiájának megjelenéséig. Ez a könyv „Bocskai István” (Bp., é. n.) címen jelent meg 1940 táján, s ettől kezdve a történeti szakmunkák rátértek az *i*-s írásra, amit — elhamarkodottan — a helyesírási szabályzat új kiadása is szentesített. Hasonló sorsra jutottak a *Báthory*-ak is, akik számára pedig még BENDA említett könyve is meghagyta az *y*-t, a szabályzatba azonban már *i*-vel kerültek be. Ezt az önkényes eljárást tudtommal senki sem okolta meg, helyességét senki sem bizonyította. Elképzelhető, hogy szerepet játszott ebben az a felismerés, amit már SIMONYI így fogalmazott meg: „Erdélyi neveken szokatlan az *y*, tehát Teleki, Gyulai stb.” (Az új helyesírás. Bp., 1903. 50.) Csakhogy a *Bocskay* család és a *Báthory*-ak ecsedi ága sohasem volt erdélyi familia, a valóban erdélyinek számító somlyai *Báthory*-ak pedig kihaltak, mielőtt általánossá vált volna az *i*-re végződés az erdélyi családok neveiben. Hasonlóan önkényes, és alighanem Thalynak köszönhető a *Rákóczy* név megváltoztatása *Rákóczi*-ra. Ez utóbbin már bajos lenne változtatni, annyira elterjedt és beidegződötté vált, a *Bocskay* és *Báthory* írásmódhoz való visszatérés azonban még megvalósítható, annál is inkább, mert a helyes alakot a helyesírási szabályzatnak és a Helyesírási Tanácsadó Szótárnak sem sikerült még ezideig kiszorítania a használatból. Végül a megokolatlan és ezért kerülendő modernizálások közé tartozik a humanista módra latinosított nevek magyar ortográfiával való írása. *Méliusz* Juhász Péter nevét helytelen tehát *Méliusz*-nak írni, — amire még a legújabb években is találunk példát (pl. Egyház-történet. 1959. 225).

5. A felesleges modernizálással együtt kerülni kellene a régi családnevek archaizálását is. Ugyanis számos esetben a név viselőinek az írásmódja sokkal közelebb áll a mai helyesíráshoz, vagy teljesen meg is egyezik vele, szemben a név ma használatos alakjával. A XVII. század első felében például a *c* hangot ritkán jelölték *cz*-vel, minthogy ez utóbbinak a protestáns értelmiség körében többnyire *cs* volt a hangértéke. A XVII. század vége felé, de különösen Tótfalusi Kis Miklós helyesírási reformja következtében viszont általánossá vált a *c*-nek *cz*-vel való jelölése, s ezt a gyakorlatot a családnevekre is kiterjesztették. Míg viselőik *Szenci* Molnár Albert, illetőleg *Alvinci* Péter formában írták nevüket, addig a XVIII. századtól kezdve nevük *Szenczi*-re, *Alvinczi*-re változott. Megokolt a *cz* mai megtartása, ha ez az eredeti írásmóddal egyezik, de minek őrzeni, ha ezzel a mai helyesírástól

is, az eredetitől is egyaránt eltávolodunk, s csupán a XVIII. századi ortográfiát konzerváljuk. Megszüntetendők volnának az olyan következetlenségek is, mint amelyeket Miskolci Csulyak István és Apácai Csere János névírása esetében tapasztalhatunk. Utaltam már rá, hogy megokolt a név viselője által használt *Chuliak* formának a mai helyesírásnak megfelelő *Csulyak* alakra való — immár hosszú múltra visszatekintő — modernizálása. A név első tagját ugyanakkor a legutóbbi időig *Miskolczi*-nak írta mindenki, holott ő maga a *Miskolci* írásmódot alkalmazta. Míg tehát a kettős név második fele modernebb, az első fele archaikusabb lett, s így az eredeti *Miskolci Chuliak*, illetőleg a mai helyesírásnak megfelelő *Miskolci Csulyak* mellőzésével a hibrid *Miskolczi Csulyak* írásmód vált általánossá. Apácai Csere János nevének alakváltozatait BÁN IMRE gondosan kimutatta könyvében. Innen megtudjuk, hogy a nagy tudós sokféleképpen írta nevét, s eközben előfordul az *Apáczai* alak is; leggyakrabban, tehát szándékának leginkább megfelelően azonban az *Apáczai Tsere*, illetve később az *Apácai Cheri* formát használta. A hagyományossá vált *Apáczai Csere* tehát nem is eredeti, nem is modern, s bár az általam javasolt *Apácai Csere* sem azonos a név viselőjének írásmódjával, legalább összhangban lenne a mai helyesírás szabályaival.

6. Van az archaizálásnak egy másik — újabb keletű — tudóskodó esete is, melyre Tótfalusi Kis Miklós és Újfalvi Imre nevének tarka változatossága nyújt jó példát. Mindketten ahhoz a mezővárosi származású református értelmiséghez tartoztak, amelynek a körében általános volt az eredeti családnévnek a származásra utaló helynévvel való kombinálása. Tótfalusi eredeti neve *Kis*, Újfalvié pedig *Anderko* volt, de mindketten fontosabbnak tartották a születési helyükre, vagy családjuk származási helyére utaló, s a helynévből képzett nevüket. A XVI—XVII. században e kettős neveket igen különböző módon fogták fel viselőik. Voltak, akik mindig együtt használták a kettőt, mint Apácai Csere, voltak, akik az eredeti nevet érezték fontosabbnak, mint Szenci Molnár Albert, mások viszont a családnevet már csak a kezdőbetűvel jelölték, mint *Debreceni Sz[appanyos]* János, vagy pedig teljesen el is hagyták, mint *Károlyi [Radics]* Gáspár. A helynévből képzett másodlagos név előtérbe nyomulása s az eredeti családnév eltűnése volt szemmel láthatóan az uralkodó tendencia, amelynek a törvényszerűségeit persze kívánatos lenne részletesen is megvizsgálni. Bonyolítja még a kérdést az a körülmény is, hogy mivel ugyanaz a helynév gyakran az ország különböző megyéiben egyaránt előfordult, sor került olykor még egy megkülönböztető előtag használatára is. Így jöttek létre az *M. Tótfalusi*, valamint az *Sz. Újfalvi*, illetőleg *Szilvás-Újfalvi* alakok. Ezeknek a kiegészítő névelemeknek azonban csak kisebb jelentőséget tulajdonítottak viselőik, s ezért vagy csupán rövidítve, vagy pedig kötőjellel írva utaltak rájuk, nem tekintve azokat nevük nélkülözhetetlen és elválaszthatatlan részének. Az elmondottakból következik, hogy ha a neves nyomdász *Tótfalusi Kis Miklós*-nak írta többnyire a nevét, a XVII. század eleji énekeskönyv-kiadó pedig *Újfalvi Imré*-nek, akkor a névfejlődés általános tendenciájának megfelelően tették kisebb vagy nagyobb mértékben egyszerűbbé nevük írását, közeledve a modernebb névhasználat (vezetéknév + keresztnév) felé. A tudományos kutatásnak feladata ilyenkor kideríteni az illető személy teljes nevét, indokolatlan azonban az így rekonstruált, de sohasem viselt teljes név használatának az erőltetése. Ezért tudós archaizálásnak tekintendő a *Misztótfalusi* Kis Miklós névalak, melyről TOLNAI GÁBOR idézett cikkében kimutatta, hogy csupán DÉZSI LAJOS okoskodásának köszönheti létét. DÉZSI ugyanis megfejtette a Tótfalusi neve előtt olykor olvasható *M.* rövidítést, s ezért korrigálta — szemben a név viselőjével — a nevet. Hasonlóképpen történt ez *Újfalvi* Imre esetében, aki legtöbbször csak így, egyszerűen írta a nevét; olykor használta ugyan az *Sz. Újfalvi*, *Szilvás-Újfalvi*, vagy *Újfalvi A.*, *Sz. Újfalvi A.* alakokat is, a *Szilvásújfalvi Anderko* név írására azonban nincsen példa. A *Misztótfalusi Kis*-hez hasonlóan ez is végképp száműzendő tehát névhasználatunkból. Általános elvnek kellene tekinteni, hogy

amennyiben a név viselője maga is a mai névformához közeledett már, akkor a „modernbb” változatot kell irányadónak tekinteni, különösen, ha csak ezt vagy többnyire ezt használta.

7. E több elemű régi neveknél a legfontosabbnak tekintett tag kérdésében azért is állást kell foglalnunk, mert különben ugyanaz a személy a különböző lexikonokban, az egyes könyvek névmutatóiban más és más helyre kerülne. (Az Irodalmi Lexikonban *Szilvásújfalvi*-nál, a Kézikönyv névmutatójában *Újfalvi*-nál találjuk jelenleg ugyanazt az író!) E kérdés tisztázatlansága fokozott nehézségeket okoz idegen nyelvű munkák esetében. Ha Szenci Molnár latinul írt, akkor nevét magától értetődően *Albertus Molnár Szenciensis*-nek írta. De mit tegyünk, ha manapság német vagy francia szövegben írjuk le a zoltárfordító nevét? Látszólag az *Albert Molnár von Szenc* alak volna a leglogikusabb, de ez esetben írónk *Molnár* néven vonulna be a külföldi szakirodalomba. Állást kellene tehát foglalnunk amellett, hogy a *Szenci Molnár* típusú nevek ma már elválaszthatatlan együtteseknek tekintendők, s ezért azok fordításban sem változhatnak meg. Vagyis német, francia, angol stb. szövegben *Albert Szenci Molnár*, *István Geleji Katona*, *András Szkhárosi Horvát*, *Miklós Tótfalusi Kis* stb. írandó.

8. A fentiekben vázolt problémák a kérdéskörnek nyilván csak egy szűkebb részét érintik, hiszen megfigyeléseim, javaslataim nem épültek rendszeres névtudományi vizsgálatokra, hanem csupán a történeti-irodalomtörténeti munkálatok során észlelt nehézségek, ellentmondások s az ezek felett való töprengés eredményei. Remélem, hogy ezeket az inkább rögtönzésszerű észrevételeket követni fogja a régi magyar családnevek alaposabb nyelvtudományi analízise, valamint helyesírásuk megnyugtató szabályozása.

KLANICZAY TIBOR

A görög szavak és nevek átírásának kérdése 1772 és 1832 között*

1. Közleményünk szerves előzményét jelenti annak a cikknek, amelyet folyóiratunk LXI. évfolyamában RITÓK ZSIGMOND tett közzé (224–34), azonos cím alatt. Csak az évszámok különböznek: RITÓK ugyanis a jelzett problémakörnek 1832–1945 közötti történetét dolgozta fel alapos és pontos tanulmányában. RITÓK munkájában és a jelen cikkben együtt a görög átírás fejlődésének csaknem kétszáz éves története foglaltatik. Ilyen hosszú áttekintés helyesírásunknak egyetlen problémaköréből sem áll rendelkezésünkre. Kívánatos lenne, hogy a jövőbeni helyesírástörténeti munkálkodások eredményeképpen sor kerüljön helyesírásunk minden kérdésének hasonló jellegű feldolgozására.

2. 1772 és 1832 között – ugyanúgy, mint később vagy manapság – két irányzat küzdelmét figyelhetjük meg a görög szavaknak magyarba való átvételekor: a latin közvetítésű átvétel meg a görögből történő közvetlen átírást. Mondanunk sem kell, hogy a két írásmód – kombinálva még a magyaros kiejtés szerinti hagyományos formákkal is – gyakran keveredett egymással, aminek összevisszaság az eredménye.

A görög eredetű szavak korszakunkbeli megítélésének tüzetesebb vizsgálatakor elsőként az tűnik fel, hogy az átírás körül folyó vitákban például esupa tulajdonnév szerepel, közszók alig vannak említve. Ennek az az oka, hogy a tulajdonnevek görög voltát a latin köntös nem tudta elhomályosítani, a közsavak görög eredete viszont könnyen felledésbe merült. Míg a tulajdonnevek görögös írásának sok híve volt, a közszók visszagörö-

* Rövidített részlet „Az akadémiai helyesírás előzményei” című, 1962-ben megvitattott kandidátusi értekezésből.